

Генезис теорій соціально-економічної системи

Розглянуто специфіку філософського осмислення проблем економічної теорії. Оскільки філософські та теоретичні питання складають цілісну єдність з методами наукового пошуку, яка є наслідком їх органічного зв'язку як в рамках генезису знання, так і у сфері його застосування, вирішення економічних проблем не можуть бути відокремлені від соціальних, адже, в умовах держави вони органічно взаємопов'язані.

The specificity of philosophical reflection problems of economic theory were review. As the philosophical and theoretical issues constitute a coherent unity with the methods of scientific inquiry, which is a consequence of their organic connection both within the genesis of the knowledge and its application, the solution of economic problems can not be separated from the social, in fact, in terms of the state they are organically linked.

Ключові слова: *генезис, система, соціально-економічна система, економічна теорія.*

Вступ. Створення сприятливих умов для ефективної діяльності національної соціально-економічної сфери є однією з головних нагальних проблем як законодавчої та виконавчої влади, так і вітчизняного наукового суспільства.

Значимість соціально-економічної сфери для організації життєзабезпечення суспільства є незаперечною. У сучасних умовах розвитку соціуму економічні фактори роблять все більш зростаючий вплив на життя людини, її навколишнє соціальне і природне середовище. В економічній системі акумульовано багатівіковий досвід виробничої і суспільної практики людства, у своєрідній формі виражені колективне світогляд і ідеологія людей в різні історичні епохи. Без всебічного розвитку

знань про економічну та соціальну складові життя суспільства успішна робота по вивченню та розвитку природи людини і міжособистісних відносин не представляється можливою.

Специфікою філософського осмислення проблем економічної теорії є те, що філософські і конкретно-наукові питання та методи дослідження представлені в цілісній єдності, як в рамках генезису знання, так і у сфері його застосування. Вирішення економічних проблем не може бути відокремлено від соціальних, оскільки в умовах держави вони органічно взаємопов'язані.

В умовах сучасних розвинених суспільних відносин вирішальними побудниками особистості та групової індивідуальності стають моральні устої, громадянський борг, правосвідомість, необхідність рахуватися з бажаннями інших особистостей. Саме ці побудники в сучасних умовах розвитку суспільного життя привалюють над егоїстичними природними прагненнями людини.

Серед сучасних вітчизняних дослідників проблем розвитку соціально-економічної системи можна назвати вчених: Б. В. Кульчицького [7], С. М. Панчишина [9], М. І. Крупку [6], П. І. Островерха [6], С. К. Реверчука [6], та ще багато інших. На сьогоднішній день в своїх роботах ці науковці вже створили необхідний фундамент національних досліджень з цього напрямку. Але національна практика соціально-економічних перетворень в напрямку розвитку до сталої ринкової системи відносин та постіндустріальної стадії розвитку економіки потребує подальшого вивчення, узагальнення та осмислення.

Правильне розуміння складності та важливості процесів існування та розвитку соціально-економічної системи, можливість їх пояснення, їх механізму та еволюції певною мірою залежать від чіткого визначення понять і термінів їх складових., що обумовило актуальність дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є теоретичне узагальнення генезису теорій соціально-економічної системи та визначення

сутності та змісту цього поняття.

Результат. Значення слова «соціальний» походить від латинського «*socialis*» - «*громадський*»; тобто пов'язаний з життям і відносинами людей у суспільстві. Соціальна система або структура відбиває побудову суспільства, того чи іншого соціального утворення (соціальних інститутів, груп, колективів). Відповідно до правил функціонування людини у суспільстві будуються соціальні закони. [1]

Слово «економіка» від древньогрецького Οἶκος - будинок і νόμος - , закон, буквально «правила ведення господарства»). Цим терміном визначають господарську діяльність товариства, а також сукупність відносин, що складаються в системі виробництва, розподілу, обміну та споживання, [1].

До головної функції економіки відносять постійне створення таких благ, які необхідні для життєдіяльності людей і без яких суспільство не зможе розвиватися. У своїй суті економіка нерозривно пов'язана з громадським життям і відносинами людей, тобто відбиває соціальну спрямованість. Сучасна філософія розглядає економіку як систему суспільних відносин, розглянутих з позиції поняття вартості.[12]

Філософське значення «системи» (від грецької *systema* – те, що складається з частин, об'єднане), це сукупність елементів, які знаходяться у відносинах і зв'язках між собою і утворюють визначену цілісність, єдність [12]. Перші уявлення про систему виникли в античній філософії. Значний внесок у розумінні системи було зроблено Фомой Аквінським італійським філософом 13 сторіччя, саме він виділяв «соціальну» систему. В подальшому принципи системної природи знання розроблялися в німецькій класичній філософії І. Кантом. За теорією І. Канта розуміння системи, можна сформулювати її як єдність різноманітних елементів, об'єднаних загальною якістю, що цю систему конституює і визначає положення елементів системи щодо один одного [11].

Сучасні визначення поняття «система», в науковій літературі,

зазвичай групуються наступним чином [1]:

-будь-яка сукупності перемінних, властивостей або сутностей, яка обирається, визначається самим дослідником (наприклад у відповідності до мети або завдань дослідження);

-комплекс засобів досягнення загальної мети;

-численість елементів, що пов'язані між собою;

-комплекс елементів, які знаходяться у взаємодії;

-виокремлення ознак об'єкту, які дозволяють його вважати системою.

Сучасні уявлення науковців про систему не дуже відрізняються, так Єрохіна Е.А. у роботі [3] визначає: «Системою є сукупність об'єктів і процесів, званих компонентами, взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою, які утворюють єдине ціле, що володіє властивостями, не властивими складовим його компонентам, узятим окремо».

В процесі еволюції людини та суспільства, з виниканням в соціальній системі відносин з приводу виробництва, розподілу і споживання матеріальних благ, система набуває соціально-економічного характеру.

За визначенням [2] економічна система - сукупність всіх економічних процесів, що відбуваються в суспільстві на основі сформованих у ньому відносин власності та господарського механізму. У економічній системі первинну роль відіграє виробництво в сукупності з розподілом, обміном, споживанням. У всіх економічних системах для виробництва потрібні економічні ресурси, а результати господарської діяльності розподіляються, обмінюються і споживаються. Економічна система в широкому сенсі трактується як: система суспільного виробництва і споживання матеріальних благ. Характеризуючи особливості розвитку соціально-економічної системи необхідно визначити, що не всі її риси виникають одночасно, спочатку розвиваються найпростіші соціальні та економічні форми, на їх основі - все більш і більш складні.

Для подальшого осмислення соціально-економічної системи проаналізуємо еволюцію виникнення та існування парадигм характерних

для економічних наук. В якості сучасної парадигми, яка характеризує діючі соціально-економічні процеси обрана системна парадигма. Передумовами такого вибору є: по-перше, дослідження, засновані на вивченні системності господарюючих суб'єктів різного рівня господарської ієрархії, перманентно притаманні економіці, по-друге, системна парадигма не застосовується в економіці в чистому вигляді, а працює в поєднанні з іншими парадигмами.

Загалом термін "парадигма" (дав.-гр. *παράδειγμα*, *paradeigma* – приклад, зразок) у філософії уперше впровадив позитивіст Густав Бергман, однак справжній пріоритет у його використанні і поширенні надав Т. Кун. У своїй роботі "Структура наукових революцій" (1962) Т. Кун говорить про можливість виділення двох основних аспектів парадигми: епістемічного й соціального. [15].

У сучасному епістемічному трактуванні наукова парадигма включає базові передумови, методи дослідження, прийняті в тій чи іншій науці, а також уявлення вчених про способи вирішення наукових проблем. Розвиток певної галузі знань являє собою послідовну зміну наукових парадигм, в процесі якої здійснюється перегляд базових теоретичних понять. При цьому теоретичні моделі управління організаціями відповідають певним етапам становлення та розвитку парадигм, зміна яких пов'язана зі зміною формацій.

Найбільш розповсюдженими теоріями виникнення та зміни парадигми були концепції Т. Куна та К. Поппера [10, 15]. Філософом К. Поппером було висунуто ідею, що у науковому світі постійно протікає процес аналізу та критики існуючої визнаної теорії. На відміну від цієї теорії, американський філософ Т. Кун переконував, що в реальній науковій практиці вчені майже ніколи не сумніваються в істинності положень своїх теорій і навіть не ставлять питання про їх перевірку. Щоб підкреслити особливий характер проблем, що розробляються вченими в нормальний період розвитку науки, Т. Кун називає їх "головоломками" Науку, що розвивається в рамках сучасних парадигм, американський філософ Кун, називав "нормальною", вважаючи, що саме такий стан є для науки

звичайним і найбільш характерним. К. Поппер не заперечував існування періоду «нормальної науки», але вважав помилковим припущення що «в нормальній науці» завжди присутня одна домінуюча парадигма. Так як між теоріями існує конкуренція, яка приводить до плідних дискусій.

За теорією Т. Куна «До тих пір поки рішення головоломок протікає успішно, парадигма виступає як надійний інструмент пізнання». Але цілком може виявитися (і часто виявляється), що деякі завдання-головоломки, незважаючи на всі зусилля вчених, так і не піддаються вирішенню. Так у випадку коли передбачення теорії постійно розходяться з експериментальними даними. Така проблема за Т. Куном є аномалією. Поки аномалій небагато, вчені не надто про них турбуються. Однак у випадку постійного накопичення аномалій довіра до парадигми падає. Наука, по суті справи, перестає функціонувати. Тільки в цей період кризи науки, як вважає Т. Кун, вчені ставлять експерименти, спрямовані на перевірку та відсів конкуруючих гіпотез і теорій.

За теорією Т. Куна, раціональна наукова дискусія неможлива без прийняття спільного «каркаса» (сукупності основних принципів), за Поппером така ідея характеризується як міф і помилка, яка є оплотом ірраціоналізму [10]. Поппер заперечував принципову неможливість раціональної дискусії і вважав, що відсутність загального «каркаса», лише створює труднощі, які цілком можливо подолати.

Обов'язковість врахування соціального імперативу в економічній системі наповнює традиційні парадигми новим концептуальним змістом, що об'єктивно обумовлює становлення та розвиток іншої парадигми, яка б вирішувала нові завдання сучасними методами, відмінними від тих, що використовуються в рамках інших широко розповсюджених сучасних парадигм.

Важливою складовою появи парадигм економічної сфери є радикальна зміна превалюючого мислення щодо найбільш ефективного механізму економічної діяльності. По досягненню меж зростання відповідної

парадигми взаємодія техніко- та соціально- економічної сфер призводить до кристалізації нової парадигми, яка революціонізує суспільне виробництво.

Системна парадигма була розроблена угорським економістом Я.Корнаї наприкінці ХХ сторіччя. Вона виникла в умовах постсоціалістичних особливостей розвитку економіки, коли соціально-економічна система стала дедалі складнішою, виникла необхідність використання системного підходу до проблеми аналізу факторів майбутнього економічного розвитку.

Аналізуючи причини виникнення та поширення системної парадигми Я.Корнаї [5], можна визначити, що вони пов'язані з кризою ортодоксальної економічної теорії. Ця криза мала відображення в наступних основних явищах:

1. Виник непереборний розрив між макро-і мікроекономікою. Розрив виявився настільки об'ємним, що в ньому помістилася практично вся реальна економіка. Необхідно відзначити, що реформатори економіки початку кінця 1980-х – початку 1990-х років не враховували цей розрив, чим значною мірою і пояснюються «провали ринку» в Росії як універсального засобу економічної організації (Клейнер, 1996). Для усунення цього розриву неодноразово робилися спроби побудови теоретичної «сходи» рівнів, що зв'язують нижній і верхній рівень економіки. Зокрема, Клейнером запропонована схема із семи рівнів: мегаекономіка; економіка між країн; макро-, мезо-, міні-, мікро-і наноекономіка. Однак в єдину супертеорію ці спроби не склалися. Відзначимо в цьому зв'язку особливу важливість проблеми теоретичного опису мезоекономіки як системи, що поєднує в собі властивості макроекономіки та мікроекономіки (мезоекономіка)

2. Традиційна економічна теорія погано описує взаємодію різнорідних явищ, зокрема, економічних об'єктів, суб'єктів та інститутів.

3. Неокласична теорія орієнтована головним чином на вивчення стандартизованих знеособлених явищ і агентів, відрізняються лише

кількісними параметрами. Індивідуалізація об'єктів не вкладається в стандартну теорію.

4. Розрив між концепцією раціонального (передбачуваного, «враховуємого») поведінки агента і концепцією хаотичного (непередбачуваного) поведінки агентів і їх груп залишається незаповненим.

5. Аналіз постсоціалістичних процесів показав значимість факторів, що не укладаються в рамки єдиної економічної теорії, таких, як роль культурних факторів; системи країнових інститутів та інституційних траєкторій; історії в цілому; знань; нахилів та здібностей до імітації та самоімітації та ін.

Саме Я. Корнаї, як засновник (нової системності) запропонував в своїй роботі «Соціалістична система. Політична економія комунізму» та продовжив в роботі «Системная парадигма» застосування системного інструментарію в економічних дослідженнях [5,14].

Системна парадигма стала провідною методологічної культури 20-го сторіччя не тільки пострадянських країн, але високорозвинутих капіталістичних країн. Як визначає російський економіст Г. Клейнер «тільки після робіт Я. Корнаї з'явилась можливість говорити про методологію застосування системного аналізу і теорії систем в економічній теорії, як про самостійну системну парадигму яка займає провідне місце у розвитку сучасної науки управління поряд із такими парадигмами економічної науки як неокласична, інституційна, інноваційна та еволюційна» [4].

Розглядаючи внесок видатних вчених у формування та розвиток системної парадигми, варто згадати Й.Шумпетера, який у роботі «Капіталізм, соціалізм і демократія» підкреслює необхідність синтезу різних наук, які вивчають суспільство[13].

Формування нової парадигми – це достатньо складний і тривалий процес. Новітня парадигма повинна відображати економічні реалії, що змінюються. При цьому парадигма як система наукових поглядів повинна

уточнюватися та розвиватися під впливом економічних процесів. Зазначимо, що будь-яка епістемічному парадигма має своє призначення та обмеженість існування у часі. Парадигма актуалізується й стає загально визнаною концепцією економічного розвитку тільки у випадку відповідності існуючим економічним та політичним реаліям. Нездатність існуючої парадигми об'єктивно пояснювати динаміку економічних процесів та відповідати актуальними викликам і загрозам людства призводить до заміщення її новою парадигмою.

Системна парадигма, запропонована Я. Корнаї, виявилася універсальною для обговорення таких найважливіших проблем, як визначення швидкості трансформації, доцільності реалізації комплексного пакету реформ в цілому або проведення їх в кілька етапів, порядку прийняття нових законів. На базі цієї парадигми можуть бути виявлені зміни, які можуть бути ініційовані та реалізовані за участю держави або здійснені еволюційно [4].

За висловом Я. Корнаї «Системна парадигма може бути застосована для пояснення і минулого, і сьогодення, надає можливість продумати практичні рекомендації, але з великою обережністю слід приймати рішення при прийнятті прогнозів»[5].

Корнаї на відміну від класичного системного підходу робить акцент не на апріорній фіксації елементів системи і зв'язків між ними (ендогенний підхід), а на завданні кордонів системи як частини зовнішнього просторово-часового та функціонального континууму (екзогенний підхід) [14].

Можна визначити головні характеристики системної парадигми:

1. В рамках системної парадигми вивчається система в цілому, а також взаємозв'язки між цілим та його складовими. З цієї точки зору аналіз соціально економічної системи має здійснюватися крізь призму системного забезпечення сукупного результату функціонування організації як системи. При цьому системологізація засад потребує дослідження соціальних, економічних, соціально-екологічних, еколого-економічних взаємозв'язків в

системі.

2. Системна парадигма не може бути зведена до окремого напрямку досліджень. Її слід розглядати як школу всеохоплюючої, цільної суспільної науки. Особливу увагу при цьому слід приділяти взаємодії різних сфер функціонування суспільства (політики, економіки, культури). У цьому зв'язку з позицій соціально економічного розвитку системна парадигма набуває особливої значимості, оскільки вирішення соціо-еколого-економічних протиріч має відбуватися виключно на системній основі.

3. Ключовим об'єктом дослідження вчених в рамках системної парадигми є великі зміни, глибинні трансформації, виявлення та аналіз причин переходу від однієї системи до іншої. Дослідження трансформаційних зв'язків в соціально економічній системі набуває особливу актуальність при виявленні та аналізу еколого-економічних та соціально-економічних протиріч.

4. Проблеми функціонування більшості систем полягають у вивченні внутрішніх дисфункцій кожної системи. З позицій системної парадигми у кожній системі є свої недоліки, негативні властивості, які не можна подолати повністю, а скоріше призупинити їх дію на певний період часу, оскільки їх здатність до самовідтворення глибинно притаманна самій системі. З цієї точки зору існуючі протиріччя в досягненні пріоритетів соціально економічної системи характеризуються певною перманентністю: вирішення однієї з проблем в комплексі завдань призведе до розвитку проблемної ситуації в іншій підсистемі. Отже, мова йде про необхідність гармонізації пріоритетів на системній основі, а саме відповідність результатів діяльності суб'єктів встановленим стратегічним цілям з урахуванням стратегічних викликів та загроз.

Висновок. Як підсумок можливо зазначити, що в сучасних соціально-економічних умовах завдання, які потребують вирішення, знаходяться на рівні формування теорії та методології. Важливим завданням теорії розвитку соціально-економічної системи є системологізація засад розвитку

соціальної, економічної та екологічної підсистем крізь призму системної парадигми.

На теперішній час для вітчизняної науки стоїть завдання створення методологічного підґрунтя вибору шляху, який забезпечить гармонійність соціально-економічної системи. На сьогодні у світовій науці вже розроблені численні моделі економічних систем на основі концепцій суспільного розвитку, але вони не відповідають умовам, що склалися в нашій країні, тому дослідження цього напрямку є необхідним для визначення подальшого шляху України.

Література.

1. Вікіпедія Вільна енциклопедія – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
2. Економічний словник-довідник: За ред. док. ек. н., проф. С. В. Мочерного – К.: Феміна, 1995. – 368 с.
3. Ерохина Е.А Теория экономического развития: системно-саморганизационный подход / Е.А. Ерохина – Томск: Изд-во ТГУ, 1999. – 160 с.
4. Клейнер Г. Системная парадигма и экономическая политика / Г.Клейнер // Общественные науки и современность, 2007.№ 2
5. Корнаи Я. Системная парадигма / Я. Корнаи // Вопр. економики. 2002 – № 4. – С. 17 – 23.
6. Крупка М.І. Основи економічної теорії / Крупка М.І. Островерх П.І. Реверчук С.К. – К.: Атака, 2001. – 244 с.
7. Кульчицький Б.В. Економічні системи суспільства: теорія, методологія, типологізація : Монографія / Б.В. Кульчицький; В.о. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка.– Львів : ЛНУ ім. І. Франка , 2003.– 352 с.
8. Ляшенко В. І. Регулювання розвитку економічних систем: теорія, режими, інститути [Текст] / В. І. Ляшенко. – Донецьк : ДонНТУ, 2006.

– 668 с.

9. Панчишин С. М. Макроекономічний аналіз товарної форми виробництва. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – 450 с.
10. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Т. І. У полоні Платонових чарів / Пер. з англ. Олександр Коваленко. – К.: «Основи», 1994. – 444 с.
11. Садовский В. Н. Основания общей теории систем / В. Н. Садовский. – М. : Наука, 1974. – 279 с.
12. Філософський словник / За ред. В.І.Шинкарука. – 2. вид. І доп. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
13. Шумпетер Й.А. Капіталізм, Соціалізм и Демократія: Пер. с англ. / Предисл. и общ. ред. В.С. Автономова. – М.: Экономика, 1995. – 540 с.
14. Kornai J. The Socialist System. The Political Economy of Communism, 1988.
15. Tomas S. Kuhn, The Structure of Scientific Revolutions. 2nd ed., 1970.